

УДК 37:304.44:343.82(477)

Шпортюк О. М.

СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНА СКЛАДОВА ІНСТИТУТУ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена вивченню складових соціально-виховної роботи інституту пробації в Україні. У ній розглянуто соціально-виховні функції суб'єктів пробації, які регламентовані діючим законодавством. Проведено порівняльний аналіз із завданнями пробації у європейських країнах. Проаналізовано соціально-виховні аспекти у досудовій, наглядовій та пенітенціарній пробації. Розкрито зміст досудової доповіді, яка дає соціально-психологічну характеристику порушника та оцінку ризиків скоєння повторного кримінального правопорушення. Соціально-виховна робота виступає як окремий вид діяльності персоналу пробації і спрямовується на суб'єкта пробації, який опинився у складних життєвих ситуаціях і потребує допомоги у вирішенні проблем, які він самотійно розв'язати не може.

Ключові слова: соціально-виховна робота, уповноважений орган з питань пробації, кримінально-виконавча інспекція, суб'єкт пробації, законодавство.

Постановка проблеми. Негативний вплив в'язниць, ізоляція осіб від суспільства та втрата соціально-корисних зв'язків, неможливість відновлення у соціальному статусі засудженого після відбування покарання, спонукала переглянути необхідність зміни вектору кримінальних покарань до призначення покарань не пов'язаних з позбавленням волі. У даний час розвивається тенденція скорочення кількості засуджених у місцях позбавлення волі шляхом застосування покарань та інших методів кримінально-правового впливу не пов'язаних з ізоляцією від суспільства. У серпні 2015 року введений в дію закон України «Про пробацію». З цим постає питання щодо ефективного впровадження та функціонування соціально-виховної роботи, як одного з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. Незважаючи, на створення на базі кримінально-виконавчих інспекцій Уповноважених органів з питань пробації Міністерства юстиції України, та впровадження нових заходів та методів у роботі із засудженими та підсудними, питання соціально-педагогічного аспекту роботи даної служби розкрито недостатньо.

Мета статті полягає у характеристиці змісту соціально-виховної роботи для реалізації завдань, які стоять перед уповноваженими органами з питань пробації. Вивчення виховних та ресоціалізаційних аспектів діяльності пробації, які запроваджуються з прийняттям Законом України «Про пробацію» для можливості розробки пропозицій щодо запровадження нових напрямків соціально-виховної роботи з метою виправлення та ресоціалізації осіб, які переступили закон.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На висвітлення питання впровадження та функціонування пробації в Україні неодноразово наголошували О. Янчук, І. Яковець, В. Човган, К. Автухов, Д. Ягунов, О. Богатирьова. У своїх публікаціях, автори: проводили аналіз кримінального та кримінально-виконавчого законодавства України та інших країн, щодо виконання та відбування альтернативних позбавленням волі покарань, окреслювали проблеми, що пов'язані із запровадженням пробації в Україні. На необхідність розширення соціально-педагогічного спектру роботи у функціонуванні даної служби та взаємодії суб'єктів соціального патронажу наголошували О. Караман, Л. Завацька, В. Синьов, В. Лютий.

Серед зарубіжних дослідників, які аналізували функціонування пробації в інших країнах та наголошували на можна виділити: А. Кальмтоута, Д. Робертса, С. Відінга.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процеси гуманізації кримінального судочинства та реформування пенітенціарної системи, обумовлені євроінтеграційними процесами у державі, призвели до суттєвих змін у підходах до виконання покарань, особливо, покарань не пов'язаних з позбавленням волі. Враховуючи досить високий рецидив (повторне вчинення злочинів, особами, які відбули покарання) та спираючись на європейський досвід, науковці (юристи, соціологи, педагоги) вважали за потрібне перейти до більш ефективних методів виправлення та перевиховання осіб, які переступили закон.

Пробація з латинської перекладається як «випробувувати» або «віддавати під нагляд». Пробація виникла у Великій Британії близько 200 років тому у формі умовного засудження (звільнення) У сучасності цей інститут набув форми соціальної допомоги в адаптації правопорушників. Цей інститут успішно функціонує в США, Англії, країнах Західної Європи, включаючи країни пострадянського простору, та Японії. Незважаючи на законодавчі, лінгвістичні, соціальні, культурні та політичні відмінності, які існують між країнами, пробація має декілька спільних рис: 1) офіцером пробації вивчається особистість порушника та вносяться пропозиції щодо доцільності його ув'язнення; 2) співробітником служби пробації вивчаються обставини вчинення злочину (особистість злочинця, його соціальний стан,

оточення, умови вчинення злочину) та вирішується міра застосування пробації не порушуючи прав затриманого більшою мірою, ніж визначено судом; 3) службою пробації організовується нагляд за правопорушником у формі соціальної допомоги та адаптації до нових суспільних умов.

Проблеми впровадження пробації в Україні вивчалися і обговорювалися довгий час серед науковців та практичних працівників. Однак, офіційно пробація заявила про себе в Україні з травня 2002 року, коли делегація Державного департаменту України з питань виконання покарань, вивчивши досвід функціонування служби пробації у Королівстві Швеції, подала до Кабінету Міністрів України пропозицію щодо створення в Україні служби пробації.

5 лютого 2015 року Верховною Радою України було прийнято закон України «Про пробацію». З цього моменту Державна кримінально-виконавча служба (КВІ), яка раніше виконувала вироки не пов'язані з позбавленням волі, зазнала радикальних змін та трансформувалась у принципово новий для України Уповноважений орган з питань пробації, який на сьогоднішній день підпорядковується Міністерству юстиції України. Зміни, які передбачалися в процесі реформування пенітенціарної системи повинні були внести корективи і в діяльність кримінально-виконавчих інспекцій (органу, який відповідав за виконання покарань не пов'язаних з позбавленням волі). До функцій обліку осіб засуджених до покарань не пов'язаних з позбавленням волі та контролю за вказаними особами, додається діяльність пов'язана із проведенням соціально-виховної роботи з ними.

Одним із основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених є соціально-виховна робота. У свою чергу соціально-виховна робота із засудженими визначена у ст. 123 Кримінально-виконавчого кодексу України, як діяльність персоналу органів та установ виконання покарань та інших соціальних інституцій як спрямована на формування та закріплення у засуджених прагнення до заняття суспільно-корисною діяльністю, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього та культурного рівня.

Якщо соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі є досить розробленим та вивченим питанням, яке методично та нормативно закріплене, то соціально-виховна робота стосовно осіб засуджених до альтернативних видів покарань є недостатньо вивченою та регламентованою. І це в першу чергу пов'язане із значною відмінністю умов проведення такої роботи з особами, які за рішенням суду залишаються у звичайній системі соціальних відносин.

Кримінально-виконавча інспекція згідно із законодавством виконувала переважно контрольну функцію щодо покарань не пов'язаних із позбавленням волі (виправні, громадські роботи, звільнення від покарання з випробуванням, заборона займати певні посади та займатись певною діяльністю), також здійснювала облік засуджених звільнених на підставі ст.81 КК України умовно-достроково від відбування покарання у виді позбавлення та обмеження волі; організувала контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, а також звільнені від відбування покарання вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до трьох років; спільно з ОВС проводила розшукові заходи стосовно неповнолітніх осіб, місцезнаходження яких було невідоме та інше. На той час як профілактичну роботу виконували органи внутрішніх справ, а соціальну роботу на добровільній основі та за бажанням правопорушника – органи соціальної роботи. Обов'язкове проведення соціально-виховної роботи не передбачалось взагалі. Тобто соціальні та побутові проблеми цих осіб залишалися не вирішеними, що нерідко ставало причинами нових злочинів.

Особистість обвинуваченого у період судового слідства або після винесення вироку вивчалась переважно лише для ідентифікації та контролю.

Отже, можна стверджувати, що вектор повноважень кримінально-виконавчої інспекції був скерований у напрямку контролю та обліку, а соціально-виховна робота здійснювалась на недостатньому рівні.

Однак, із прийняттям Закону України «Про пробацію» роль соціально-виховної роботи набула вагомого значення. Відповідно до закону – пробація визначається як система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією.

Як зазначає Д. Ягунов, національний експерт проектного офісу Ради Європи «Подальша підтримка пенітенціарної реформи в Україні», який тривалий час займається вивченням зарубіжного досвіду функціонування пробації: «Пробація – це система, яка надає злочинцям можливість реформуватися. Замість того, щоб бути покараними ці особи умовно звільняються під дружній нагляд досвідченого соціального працівника, відомого, як офіцер пробації. Впродовж певного часу він здійснює нагляд за злочинцями, намагаючись змінити певні риси останніх» [1].

Одним із міжнародних документів, яким визначаються принципи пробації є Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи №СМ/(2010) про Правила Ради Європи з пробації, за якими пробація визначається методом взаємодії з порушником у формі нагляду, контролю і наданні допомоги заради повернення правопорушника у продуктивне соціальне життя та забезпечення безпеки суспільства [2].

Метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення клієнтів пробації та попередження скоєння ними повторних кримінальних правопорушень. І аналізуючи досвід країн у яких пробація функціонує не одне десятиліття можна стверджувати, що соціальна робота фактично є підґрунтям, на якому вибудовується система відносин у сфері пробації.

Ключовою відмінністю системи пробації від існуючої в Україні системи виконання покарань, альтернативних позбавленню волі є її соціальна складова, яка включає заходи соціальної реабілітації,

заходи соціальної підтримки, та контролю, що мають вирішити завдання попередження повторного вчинення нових злочинів [3].

Важливим моментом, який повинен вплинути на ефективність застосування діяльності з суб'єктами пробації є те, що на сьогоднішній день включення клієнтів пробації у систему соціальних послуг є обов'язковим як для органів, які застосовують пробацію так і для осіб у відношенні яких вона застосовується.

На прикладі європейських країн з багаторічним досвідом функціонування інституту пробації в Україні законодавчо передбачено наступні види пробації:

досудова пробація; наглядова пробація та пенітенціарна пробація. Але їх можна вважати досить умовними, оскільки вони більше характеризують різницю у формах пробаційної діяльності, пов'язаної із процесуальним статусом суб'єктів пробації та їх віком.

Розглянувши повноваження та обов'язки органів пробації можна окреслити наступні соціально-виховні складові. Досудова пробація є досить новою формою роботи та передбачає забезпечення суду інформацією що характеризує особу, яка притягується до кримінальної відповідальності з метою прийняття судом об'єктивного рішення з урахуванням характеристики особи та соціальних чинників, які могли сприяти порушенню закону. З цією метою співробітники служби пробації складають досудову доповідь у якій має міститись соціально-психологічна характеристика, оцінка ризиків скоєння повторного кримінального правопорушення та висновок щодо можливості виправлення порушника без ізоляції від суспільства.

Досудова доповідь складається щодо особи, обвинуваченої у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості, або тяжкого злочину, нижня межа санкції якого не перевищує п'яти років позбавлення волі. Досудова доповідь щодо неповнолітнього обвинуваченого віком від 14 до 18 років складається незалежно від тяжкості вчиненого злочину, крім випадків, передбачених Кримінально-процесуальним кодексом України.

Зміст досудової доповіді деталізовано у п. 3 Порядку складення досудової доповіді від 27 січня 2017 року: 1) соціально-психологічна характеристика обвинуваченого, в якій міститься інформація про особистість обвинуваченого та умови його життя відповідно до факторів ризику, що впливають на поведінку обвинуваченого, а саме:

– історія правопорушень (попередні судимості; вік на час першого притягнення до кримінальної відповідальності, повторність, сукупність, рецидив злочинів); час, який минув з моменту винесення попереднього судового рішення, яким особу було засуджено, звільнено від покарання чи кримінальної відповідальності за нереабілітуючими обставинами; час, який особа в сукупності провела в установах виконання покарань; форма вини за обвинуваченням; категорія злочину за обвинуваченням; наявність обставин, які обтяжують покарання за обвинуваченням (за винятком повторності та рецидиву злочинів); короткий зміст (обставини, мотиви) правопорушення за обвинуваченням, ставлення обвинуваченого до правопорушення; умови життєдіяльності та розвитку (житло, освіта, робота, матеріальне становище);

– особистісні характеристики (контроль за поведінкою та мисленням, психічний стан, зловживання алкоголем, наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами); соціальне оточення (стосунки у суспільстві, з рідними та близькими); ставлення до правопорушень; мотивація до зміни способу життя (поведінки, переконань); фактори, які підвищують ризик вчинення кримінального правопорушення, урахуваючи його криміногенні потреби; наявність у обвинуваченого мотивації до позитивних змін (у тому числі з урахуванням бажання обвинуваченого брати участь у підготовці досудової доповіді); 2) оцінка ризику вчинення повторного кримінального правопорушення; 3) висновок про можливість виправлення без позбавлення або обмеження волі на певний строк з урахуванням доступних програм та послуг, за умови реалізації яких можливо досягнути належної поведінки без застосування покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства [4].

Наглядова пробація передбачає здійснення наглядових та соціально-виховних заходів до осіб засуджених до покарання з позбавленням волі, які знаходяться на обліку в уповноважених органах служби пробації, а саме: реалізація пробаційних програм (призначених судом), визначення оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, реалізація заходів спрямованих на виправлення засуджених та запобігання вчиненню нових злочинів. Для виконання вказаних завдань співробітники уповноважених органів з питань пробації повинні взаємодіяти з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, а також волонтерами пробації для проведення соціально-виховної роботи. Новою формою роботи, з особами не позбавленими волі, є складання індивідуального плану роботи з клієнтом пробації, який включає заходи нагляду та соціально-виховної роботи. Нововведенням є також проходження пробаційних програм, призначених за рішенням суду. Пробаційні програми – це комплекс заходів спрямованих на корекцію соціальної поведінки та формування сприятливих змін особистості клієнта пробації.

Пенітенціарна пробація передбачає підготовку осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення або обмеження волі до звільнення, з метою їх трудового та побутового влаштування по обраному місцю проживання. Особливо актуальним постає питання соціального супроводу осіб для підготовки до адаптації та життя на волі.

Висновки. Отже, враховуючи викладений матеріал можна дійти висновку, що основним аспектом становлення та функціонування органів з питань пробації в Україні є необхідність впровадження соціально-виховної складової. Результативність досягнення мети покарання при виконанні покарань не пов'язаних із позбавленням волі залежить від ефективності соціально-виховної роботи у діяльності

служби пробачії. Не лише контроль та облік осіб, які порушили закон, а обов'язкове застосування до них необхідних соціально-виховних, соціально-психологічних, педагогічних методів та заходів корекції поведінки та допомога у вирішенні соціально-побутових питань із залученням органів, установ, організацій та волонтерів допоможе у досягненні завдань покладених на службу пробачії. Соціально-виховна робота виступає як окремий вид діяльності персоналу пробачії і спрямовується на суб'єкта пробачії, який опинився у складних життєвих ситуаціях і потребує допомоги у вирішенні проблем, які він самостійно розв'язати не може [5].

Звичайно, проведення соціально-виховної роботи передбачає наявність у працівників органу пробачії окремих знань та вмінь з соціальної роботи, психології, права, медицини, що обумовлює забезпечення уповноваженого органу з питань пробачії персоналом, який спроможний виконувати відповідні завдання.

Використані джерела

1. Ягунов Д. Служба пробачії: концепція, засади діяльності, організаційна структура. [Електронний ресурс]. – Режим доступу [http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/01\(5/06-Probatsiya\)/050602](http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/01(5/06-Probatsiya)/050602)
2. Рекомендація СМ/Rec(2010)1 Комітету міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробачії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Rec\(2010\)1%20Ukrainian](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Rec(2010)1%20Ukrainian)
3. Янчук О. Б. Роль соціальної роботи у реалізації завдань майбутньої пробачії в Україні / О. Б. Янчук // Міждисциплінарні проблеми соціальної роботи: психологічні, соціологічні, правові аспекти: матеріали між нар. наук.-практ. конф., (Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Київ, Україна, 28 лютого 2014). – К.: Київ нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2014. – 217 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://kvs.gov.ua/zmi/SocRobota08082014>
4. Порядок складення досудової доповіді, затверджений наказом Міністерства юстиції України 27 січня 2017 року № 200/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17>
5. Тогочинський О. М. Соціально-виховна робота та сфера її застосування в роботі з засудженими у процесі наглядової пробачії / О. М. Тогочинський, О. С. Третяк, С. О. Чебоненко// Вісник. – № 142. – С. 182-186.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України. [Електронний ресурс].
7. Про Пробачію. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст. 93

Shportiuk O. M.

SOCIO-EDUCATIONAL CONSTITUENT OF PROBATION INSTITUTE IN UKRAINE

In August, 2015 the law of Ukraine «About Probation» was enacted. Due to this fact, the problem of effective implementation and functioning of socio-educational work, as one of the main means of convicts' correction and resocialization into activity of Probation Authorized body, appeared. Probation is determined as a system of observant and socio-educational measures that are used due to the adjudgement and the law to convicts, execution of some kinds of punishments that are not connected with imprisonment and providing the court with necessary information.

The article is dedicated to studying the components of socio-educational work of Probation Institute in Ukraine. Socio-educational work with convicts is determined in the Article 123 of the Criminal Executive Code of Ukraine as personnel's of punishment bodies and establishments and other social institutions activity that is directed on forming and fixing of convicts' desire to make socially-useful activities, to adhere to the requirements of the laws and other accepted in society norms of behavior, increasing of their educational and cultural level.

Socio-educational subjects' of Probation functions that are regulated by current legislation were examined in it. Comparative analysis with some tasks of probation in European countries was carried out. Common features of Probation that functions in European countries were examined. Socio-educational aspects in judicial, supervisory and penitentiary Probation were analyzed. The essence of pre-trial report that gives offender's socio-psychological characteristics and the estimation of the risks of committing the second criminal offense, was revealed. Such functions of Probation bodies as realization of Probation programmes and preparation the persons who are departing punishment in a form of imprisonment or restriction of freedom till release for the purpose of their labor and social placement according to chosen home.

Socio-educational work acts as separate kind of Probation personnel's activity and is directed on the subject of Probation, who got out in difficult life situations and needs help in solving the problems, which he can't solve by himself.

Key words: socio-educational work, Probation Authorized body, Criminal Executive Inspection, the subject of Probation, legislation.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2017 р.